

INGLIZ TILI SO'Z VA SO'Z BIRIKMALARIDAGI SEMANTIK O'ZGARISHLAR

Raxmonova Yulduz

master student in "Group 17" of UzSWLU

Annotatsiya: *Maqola ingliz tilidagi so'zlarning semantik o'zgarishlariga bag'ishlangan. U so'z ma'nosini aniqlash muammosini ilgari suradi. Maqolada leksik ma'noning tuzilishi, uning denotativ va konnotativ komponentlarining o'zgarishlari ochib berilgan. U ma'no o'zgarishi va ko'chishi kabi semantik o'zgarishlarning mohiyatini o'rganadi, ingliz tilidagi semantik o'zgarishlarning eng keng tarqalgan turlarini taqdim etadi va ularning sabablarini aniqlaydi.*

Kalit so'zlar: *semantik o'zgarishlar, ixtisoslashuv, degradatsiya, amelioratsiya, metafora, metonimiya.*

Annotation. *The article is devoted to the semantic changes of words in the English language. It puts forward the problem of the word meaning definition. The article reveals the structure of the lexical meaning, changes of its denotative and connotative components. It explores the essence of semantic changes such as transformations of meaning, presents the most prevalent types of semantic changes in the English language and clarifies their causes.*

Key words: *semantic changes, specialization, degradation, amelioration, metaphor, metonymy.*

Odamlarning birgalikdagi faoliyatining eng muhim turi bo'lgan og'zaki muloqot jarayonlari (bunda ma'ruzachi axborotni uzatadi va suhbatdoshiga ta'sir qiladi) ma'lum qoidalarga bo'ysunadi va bir qator omillar bilan tartibga solinadi. Eng muhim omillardan biri bu har qanday bayonot asosli ma'noga ega bo'lishi kerakligi talabidir. Shu sababli, ma'lum bir vaziyatda so'zlashuvchi tinglovchiga qaratilgan har qanday bayonotning ma'nosini tushuntirishga va aloqaning mohiyatini va uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan elementlarni ochib berishga mo'ljallangan barcha ma'no nazariyalari asosiy e'tiborni ma'noni tahlil qilishga qaratadi. so'z universal lingvistik belgi sifatida. So'zning ma'nosini o'zgartirish har qanday tilning o'rnatilgan namunasidir, uning mavjudligisiz uning rivojlanishi va ishlashi mumkin emas. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi vaqt o'tishi bilan va tilning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan lingvistik va tarixiy omillar natijasida so'zlarning ma'nolarini o'zgartirish muammosini o'rganish zarurati bilan bog'liq. ma'no ta'rifining talqinlari va leksik ma'nodagi semantik o'zgarishlarning yagona tipologik bo'linishi yo'qligi. Nomlash birligi, ta'riflash birligi sifatida so'zning ma'nosi belgi holatida qo'llanilishi bilan belgilanadi, bog'lanishlarning xilma-xilligi va murakkabligi bilan tavsiflanadi. So'zning leksik ma'nosi harakatchan bo'lib, bu tilning leksik tizimining o'ziga xosligini ta'minlaydi. Lug'atning sinxron holati, ya'ni uning rivojlanishining hozirgi

bosqichidagi holati uning mavjudligining barcha oldingi bosqichlarining natijasidir, bu uning tarixining barcha murakkabligi va nomuvofiqligini aks ettiradi.

“Ma’no” tushunchasi turli jihatlariga ega va inson faoliyatining ayrim sohalariga nisbatan turli yo’llar bilan ta’riflanadi. Ma’noni umumiy ta’rifi - bu odamlarning kundalik, estetik, ilmiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy-siyosiy va boshqa faoliyat jarayonida ushbu ob’jektning tutgan rolini anglatadi [1, 185]. So’zning ma’nosi “so’zlovchi va tinglovchining bir-birini tushunishiga imkon beradi” tushunchasi bizni tilshunoslik sohasiga, ya’ni semantika bo’limida olib boriladi. Shunday qilib, taniqli tilshunos Aleksandr Afanasyevich Potebnya so’z ma’nosining muhim sifati - uning harakatchanligi va moslashuvchanligi, odamlarning “tirik o’zgaruvchan voqelik”da o’zaro tushunishini ta’minlaydiganligini ta’kidlaydi [2, 180].

Tilshunoslar o’rtasida so’z ma’nosini ta’riflash borasida yakdil fikr yo’q. So’z ma’nosining mohiyatini turlicha talqin qilish mumkin - funksional, xulq-atvor va boshqalar. So’zning ob’ekt yoki hodisa bilan ikki tomonlama belgi sifatida o’zaro bog’lanishidan kelib chiqadigan tadqiqotchilar ma’noning referent yoki konseptual nazariyalariga amal qiladilar. Birinchisi referentga qaratilgan va ba’zilarga olimlarning fikriga ko’ra so’z ma’nosi tabiatining murakkabligini to’liq ochib bera olmaydi. Konseptual nazariya so’z bilan tushuncha (konsept) o’rtasidagi bog’lanish xususiyatiga asoslanadi va shu doirada so’z ma’nosi predmet, hodisa yoki munosabatlarning tashuvchi ongida aks etishi, o’zaro bog’liqlik xususiyatiga asoslanadi.

Lingvistik ensiklopediya so’zning lug’aviy ma’nosiga quyidagi ta’rifni beradi: “so’zning mazmuni ongda aks etadi va unda ob’ekt, xususiyat, jarayon, hodisa va boshqalar haqidagi g’oyani mustahkamlaydi. So’zning leksik ma’nosi inson aqliy faoliyatining mahsuli bo’lib, u inson ongi tomonidan ma’lumotni anglash, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish kabi fikrlash jarayonlari bilan bog’liq. [3, 261]. Lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarning sabablari ta’sirida leksik ma’no ham miqdoriy, ham sifat jihatidan o’zgarishi mumkin. Ekstralingvistik sabablarga jamiyatdagi tarixiy va ijtimoiy-siyosiy o’zgarishlar, madaniyat, bilimlarning kengayishi, fan va texnikaning rivojlanishi va boshqalar kiradi. Lingvistik omillar - bu o’zlashish, sinonimlarning paydo bo’lishi, ellipsis va ma’no ko’chirish jarayonlari.

So’z turkumlari bo’yicha so’zlarning ma’no o’zgarishini tahlil qilganda, ma’no o’zgarishi jarayoni ko’proq otlarda kuzatilishini aniqladik - 57,5%, ikkinchi o’rinda fe’llar - 24%, keyin sifatlar - 16% va boshqa so’z turkumlarini alohida guruhga kiritdik (ravish va old qo’shimchalar) - 2,5%.

Semantik o’zgarishlar uch xil bo’ladi:

- 1) ma’noning ko’chishi,
- 2) denotativning o’zgarishi (ma’noning kengayishi (yoki generalizatsiya) va torayishi (ixtisoslashuvi yoki cheklanishi))
- 3) konnotativ komponentlarining leksik ma’nolari o’zgarishi (degradatsiya yoki peyoratsiya) va yaxshilanish (ko’tarilish yoki amelioratsiya)).

Ma'noning o'zgartirish ko'pincha yashirin taqqoslash printsipiga ko'ra sodir bo'ladi, ya'ni ikki referentning o'xshashligiga asoslangan ma'noni ko'chishida.

Metafora - o'xshashlik bo'yicha assotsiatsiyaga asoslangan nomning ko'chirilishi, ya'ni yashirin taqqoslash [4, 64]. Tadqiqot davomida biz quyidagilarni aniqladik:

- *eye* oti " *ip o'tkaziladigan ignadagi kichik teshik*", bu erda berilgan ma'no inson organiga o'xshashligiga asoslanadi. "ko'z";

- *Aglet* oti " *poyabzaldagi to'rning uchini mahkam o'rnatadigan metall yoki plastmassa naycha*" dastlab o'rta ingliz davridagi "kichik igna" ma'nosiga ega edi;

- *nemis* tilidan kelib chiqqan *belly* so'zi qadimgi inglizchada " *sumka*" ma'nosiga ega bo'lib, ko'proq " *qorin, ya'ni. qovurg'alar ostida joylashgan inson tanasining old qismi*" degan ma'noda ishlatiladi. bu semantik ma'noni u vizual yoki funksional o'xshashlik tufayli oldi ; metafora natijasida ham boshqa ma'nosi paydo bo'ldi " *kema yoki samolyotning yumaloq pastki qismi*";

- " *qo'lga olingan qushning o'rni*" degan ma'noni anglatuvchi hind tilidagi *adda* so'zi quyidagi ma'nolarni olgan: " *1 - spirtli ichimliklar ichish uchun yashirin joy; 2 - bir guruh odamlar o'rtasidagi norasmiy suhbat*", bu erda biz " *qushlarning perchda xatti-harakati*" va " *odamlarning xatti-harakatlari*" tushunchalarining o'xshashligi asosida nomning ko'chirilishini ko'ramiz." ;

- *affiliate* fe'li dastlab tilga " *O'g'il sifatida qabul qilish (asrab olish)*" (o'rta asr lotin) bilan kirgan ma'no keyinchalik " *rasmiy aloqa yoki tashkilotga tegishli bo'lish, tashkilot a'zosi sifatida qabul qilish*" metaforik ma'nosini oldi;

- *boil* fe'li " *ko'pik*" ma'nosiga ega bo'lgan, keyinroq, harakat xarakterining o'xshashligi bilan ma'noni olgan " *qaynatmoq*";

- *Busk* so'zi ingliz tiliga frantsuz tilidan kelgan, " *izlash*" degan ma'noni anglatar edi, endi " *ixtiyoriy xayr-ehsonlar uchun ko'chada musiqa chalish*" degan ma'noni anglatadi.

- keyingi misolda qoldirilgan taassurotning tabiatiga oid qiyoslashni kuzatishimiz mumkin: *abstruse* " *tushunish qiyin, mavhum, tushunarsiz*" *sifatdoshi* dastlab " *yashirin, berkit*" ma'nosini bildirgan ; *acerbic* so'zida ham xuddi shunday bog'liqlikni ko'ramiz, bunda " *ta'mi nordon yoki achchiq*" ma'nosi odam taassurotiga o'tgan va biz yangi " *o'tkir va yoqimsiz*" ma'nosiga egamiz.

Har xil semantik o'zgarishlarda ishtirok etuvchi assotsiativ bog'lanishning navbatdagi turi ma'noning yaqinligi yoki uzviyligi bilan bog'liq bog'lanishdir. Qo'shnilik bo'yicha qiymat uzatish fazoviy, vaqtinchalik yoki mantiqiy bo'lishi mumkin, ya'ni, metonimiya qo'shnilik holatida kuzatiladi: sig'im va mazmun, material va mahsulot, qismning butunga nisbati va aksincha, harakat va natija, his-tuyg'ular va ularning sabablari munosabati va boshqalar. Keling, bir nechta holatlarni ko'rib chiqaylik:

- *accuse* fe'li " *ayblash - javobgarlikka tortish*" degan ma'noni anglatar edi, endi uning ma'nosi " *birovni biror narsada aybdor deb e'lon qilish*" ma'nosini anglatadi, bu esa birinchi " *javobgarlikka tortildi*" degan jumlagga to'g'ri keladi;

• Dastlab “qizil-jigarrang metall, 29-sonli kimyoviy element, elektr va issiqlikning yaxshi o'tkazuvchisi” materialini bildirgan *copper* so'zi yangi ob'ektiv (moddiy emas) ma'noga ega bo'ldi, ya'ni, buyum o'z nomini u ishlab chiqarilgan material nomidan oldi (*coppers*) – “*mis yoki bronzadan yasalgan past qiymatdagi tangalar*” ; “*pul*” ma'nosining sinonimi bor - *ackers*, “*qaytim*” degan ma'noga ega edi.

• quyidagi misolda ish-harakatning qo'shniligi kuzatilgan va uning natijasi bo'lgan *akkordeon* “*sozla, o'yna*” so'zi o'z ma'nosini predmet – musiqa asbobiga ko'chirgan;

Ma'noning torayishi (cheklanishi yoki ixtisoslashuvi) – *narrowing*, so'z umumiy sohadan aloqaning qandaydir maxsus sohasiga o'tganda bosqichma-bosqich jarayondir:

– *amir* degan ma'noni anglatuvchi *admiral* so'zi endi o'z ma'nosida aniq belgilangan sarkarda, ya'ni, *flot qo'mondoni*, endi bu so'z katta dengiz zobitiga tegishli atama;

– *alibi* so'zi quyidagi ma'noga ega: “*har qanday harakat, hodisa sodir bo'lgan paytda shaxsning boshqa joyda bo'lganligi to'g'risidagi bayonot va dalil*” va ilgari bu so'z “boshqa joyda bo'lish” umumiy ma'nosini anglatadi”;

– O'rta ingliz davrida *girl* so'zi *har qanday jinsdagi bolani* anglatardi, endi uning ma'nosi o'ziga xos xususiyatga ega - “*qiz*”;

– *glide* fe'li “*ravon va uzluksiz harakatlanish*” ma'nosini anglatardi, lekin keyinchalik parvozni tavsiflovchi yana bir aniq ma'no paydo bo'ldi - “*paraplanda uchmoq*”;

Ushbu ixtisoslashuv jarayonining teskarisi ma'noni kengaytirish yoki umumlashtirish jarayonidir. Ko'pgina hollarda, so'z ma'nosining kengayishi oldingisiga nisbatan yangi ma'noda yuqori darajadagi mavhumlik bilan birga keladi:

– *junk* so'zi dengizchilar tomonidan *eski yirtilgan arqonni bildirish uchun ishlatilgan*, endi bu so'z odatda *har qanday axlat, yirtilgan, keraksiz narsalarga nisbatan qo'llaniladi*;

– *bird* so'zi “*polapon*” degan ma'noni anglatardi, ya'ni. yosh qushni bildirgan, ammo endi bu so'zning ma'nosi kengayib, barcha tukli hayvonlarni umuman nomlaydi, ya'ni. ma'nosi “*qush, har qanday qush*”;

– *gambit* “*o'yinchi g'alaba uchun piyodani qurbon qilganda ochiq yurish*” degan ma'noni anglatardi, endi bu so'z majoziy ma'noda *kelajakda muvaffaqiyatga erishish uchun qilingan har qanday qurbonliklarni anglatadi*;

– *barn* dastlab *arpa saqlash joyi bo'lgan* va shu ma'noda ishlatilgan, ammo hozir bu so'z *har qanday dehqon, qishloq qurilishi bilan bog'liq bo'lib, u erda pichan, don, turli xil narsalar saqlanadi*;

Ma'noning konnotativ tomoni odatda so'z orqali uzatiladigan, so'zning moddiy mazmuniga nisbatan qo'shimcha, so'zlovchining belgilangan ob'ekt yoki hodisaga munosabati haqida ma'lumot sifatida aniqlanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, leksikografik manbalar tahlili ma'lumotlari lug'atlarda qayd etilgan bunday

so'zlarning ozligidan dalolat beradi. Shunday qilib, "The Oksford Dictionary of the English Etymology" lug'ati materiallariga ko'ra, sifatlarning hosil qiluvchi o'zaklarining umumiy sonining atigi 7,6% konnotatsion sifatlarning leksik-grammatik guruhiga tegishli [5, 118]. Lug'at o'zining konnotativ komponentini o'zgartirib, tilning ekspressiv (pragmatik) funksiyasini amalga oshiradi.

Leksik ma'noning takomillashishi (elevation of meaning or amelioration) - vaqt o'tishi bilan ma'noning yaxshi tomonga o'tishi, ko'tarilishi demakdir:

– *accumulate* fe'li "*pile up*" ma'nosiga ega edi, zamonaviy ingliz tilida esa biz *accumulate* uchun ko'proq ijobiy ma'noga egamiz, *ya'ni, yig'ish, miqdor yoki sifat jihatidan biror narsaga ega bo'lish*;

– *enthusiasm* so'zi o'z ma'nosining rivojlanish tarixida "*she'riy jinnilik*" degan ma'noni anglatardi, hozir esa "*qiziqarli narsaga tashnalik, biron bir faoliyat bilan shug'ullanish istagi*" degan ma'no beradi;

Ma'noni ko'tarishning teskari jarayoni ma'noning degradatsiyasi (ma'noning buzilishi (deterioration) deb ataladi. Bu kamsituvchi hissiy ko'rinish bilan birga, undan foydalanishning ijtimoiy sohadagi qiymatini pasaytirish jarayoni ma'nosidagi ohangga ega:

– *cunning* so'zining ma'nosi "*epchil*" edi, endi "*ayyor*" degan ma'noga ega;

– Ilgari "*birgalikda yurgan odamlar guruhi*" degan ma'noga ega bo'lgan *gang* so'zi endi salbiy ma'noga ega bo'lib, "*uyushgan jinoyatchilar guruhi - to'da*";

– "*jismoniy shaxs*" degan ijobiy ma'noga ega bo'lgan *idiot* so'zi vaqt o'tishi bilan salbiy ma'noga ega bo'ldi – "*ahmoq*";

– *gossip* oti dastlab "*cho'qintirgan ota yoki cho'qintirgan ona*" degan ma'noni anglatgan va zamonaviy tilda "*g'iybat, boshqalarga janjalli voqealarni aytib beradigan odam*" ma'nosini olgan".

Tahlil natijasida ingliz tilidagi semantik o'zgarishlarning quyidagi tendensiyalarini aniqladik: 1) ma'no ko'chirish: metafora – 52,5% va metonimiya – 13,5%, 2) leksik ma'noning denotativ komponentining o'zgarishi: konkretizatsiya – 23% va generalizatsiya – 3%, 3) leksik ma'noning konnotativ komponentining o'zgarishi: yaxshilanish – 3,5% va degradatsiya – 4,5%.

Inson ko'pincha yangi tushunchani nomlashda o'z assotsiatsiyalariga tayanadi, shuning uchun psixologik omil katta ahamiyatga ega bo'lib, u ma'noda aks etadi, tilga o'ziga xoslikni beradi. Metafora ikkinchi darajali, hosila ma'nolarning shakllanishiga olib keladigan semantik o'zgarishlarning nihoyatda samarali turidir. Shu bilan birga, leksikografik manbalarda har doim ham qayd etilmaydigan va nutqda ko'pincha o'zini ko'rsatadigan konnotativ komponentning o'zgarishi muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М., 1975.
2. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М., 1976.

3. Linguistic encyclopedic dictionary / Ed. V.N. Yartseva. 2nd ed. Moscow, 2002.
4. *Arnold I.V.* Lexicology of modern English. M., 2012.
5. *Потебня А.А.* Эстетика и поэтика. М., 1976.